

LES RESTES ROMANES SOTA L'ESGLÉSIA DE SANTA MARIA DE PORQUERES: UN ESPAI DE CULTE A LA VORA DE L'ESTANY

Ana COSTA*

* Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria, Universitat de Girona

nymphaeum82@gmail.com

RESUM

En època tardo republicana, el territori actualment ocupat pel poble de Porqueres, va viure un moment de canvis. En l'àmbit religiós, cal destacar la construcció d'un temple sota la actual església dedicada a Santa Maria. La seva situació, un espai lleugerament aturonat i la proximitat immediata de l'estany, ofereixen un escenari perfecte per al desenvolupament d'un culte plenament romanitzat. Gràcies a aquestes restes podem observar el procés de sincretisme desenvolupat en aquesta zona durant els dos segles previs al canvi d'era i les conseqüències que aquest va reportar a la població indígena.

181

ABSTRACT

In Late Republic, the territory actually occupied by the modern town of Porqueres, lived a moment of change. In the religious sphere, we emphasize the construction of a temple under the present church consecrated to Santa Maria. Its location, an area slightly hilly and the immediate vicinity of the lake, offer a perfect setting for the development of a fully Romanized worship. Thanks to these remains can observe the process of syncretism developed in this area during the two centuries before the change of era and the consequences reported towards the indigenous population.

Entorn geogràfic

El pujol on s'ubica el conjunt arqueològic de mas Castell, es troba situat al municipi de Porqueres, a la comarca del Pla de l'Estany. Al nord, limita amb la riera de Castellana i pel sud, amb la riera de Vinyaplana, el rec del Marquès i el paratge del Vilar, amb l'estanyol homònim (CASTANYER, TREMOLEDA 2010: 340). Actualment l'envolten terres baixes, que havien estat aiguamolls i que encara s'inunden fàcilment. Forma

part del circ muntanyós de Sant Patllari, constituït per una cadena principal i tot un seguit de petits turons (turó de Montalt, de Matella, del Forcaire, del Frigolé, de Vinyaplana), apareguts gràcies a la fàcil erosió del terreny.

Aquest jaciment dominava l'àrea immediata de l'estany i es trobava envoltat de terrenys d'aiguamolls. L'ocupació d'aquesta zona s'inicia ja des del segle VI aC i en el període que s'emmarca entre època tardo republicana i alt imperial,

el poblat ibèric visqué un moment d'esplendor i prosperitat, marcat, entre altres elements, pel temple que s'hi va construir (COSTA 2011b: 53).

Historiografia

Erudits locals com P. Alsius i J. Butinyà foren els primers en fer treballs de caire arqueològic en aquesta zona. Gràcies a la recollida de materials i objectes per part d'aquells, ja es va fer palesa la importància d'aquest espai, i ajudà a entendre l'evolució del poblament durant l'època antiga (CASTANYER, TREMOLEDA 2010: 340). Els treballs realitzats per J. Corominas foren molt rellevants. Entre 1944 i 1946, es dedicà a recollir diversos materials amb motiu del treballs de construcció de l'actual carretera de circumval·lació de l'estany. Els treballs de 1944 foren dirigits nominalment per L. Pericot i, *de facto*, per Corominas. La zona excavada va mostrar una ocupació consolidada i intensa durant l'ibèric ple i final i una pervivència de l'antic hàbitat fins, com a mínim, el segle I de l'era (Castanyer, Tremoleda 2010: 341).

En relació directa amb el suposat temple ubicat a les proximitats de l'estany, trobem una notícia que data de l'any 1956 moment en què es realitzaren una sèrie d'obres a l'església de Santa Maria. Sota la supervisió del *Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional*, s'efectuaren tot un seguit de millores per garantir l'estabilitat de l'edifici atès que les característiques del terreny on es troba ubicat provocaven una pèrdua d'estabilitat (Frigola 1960: 69).

Derivat dels treballs de restauració, entre els quals es repicaren part dels murs per deixar a la vista l'interior de l'església original, es va localitzar formant part del parament d'un dels murs de l'edifici, un fragment d'estàtua monumental. Es tracta d'un bocí de braç de marbre, possiblement

primer, i únic, vestigi de la divinitat a la que es va dedicar aquest espai de culte (Castanyer, Tremoleda 2000: 208).

M. Oliva ens descriu aquesta troballa: *De las obras de restauración llevadas a cabo por el Servicio de Defensa del Patrimonio Artístico Nacional en la iglesia de Santa María de Porqueras (monumento nacional) recogimos, procedente del relleno interior de los muros, un fragmento de estatua romana, labrada en mármol, que se refiere al codo de una escultura monumental que rebasaría el tamaño natural (...). Mide el fragmento 12 cm. de longitud y 12 de anchura*" (Oliva 1957: 340).

No es tornaren a fer treballs de camp fins l'any 1964, quan es descobriren un conjunt de tombes tardo romanes. Les tasques foren dirigides des del Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles amb M. Oliva al capdavant (Castanyer, Tremoleda 2010: 340). Aquesta troballa va derivar en una sèrie de treballs arqueològics centrats en la zona nord del poblat ibèric de mas Castell, situat a poca distància a l'oest de la citada església parroquial de Santa Maria. Aquella activitat, dispersa i poc rigorosa, es perllongà fins l'any 1977, sense que es publicués degudament cap de les troballes.

Cortada i Serramitjana, en un article de 1968, insistiren en la sacralitat del pujol, en relació a la proximitat de les aigües de l'estany i, sobretot, per la superposició de tres temples. Els autors varen atribuir a la deessa *Porca* la advocació d'aquest espai, citant paraules de J. Marqués¹ (Cortada, Serramitjana 1968: 67).

1. "el Dr. Marqués admite la posibilidad de que fuera dedicado a la diosa Porca, con lo cual y de ser así, pudo truncarse el antiguo nombre lacustre por el de la fecundidad de la tierra" (Cortada, Serramitjana 1968:67).

Les intervencions realitzades entre 1969 i 1970, centrades a la zona oest de mas Castell, possiblement fora del recinte urbà, varen localitzar tretze sitges relacionades directament amb l'establiment ibèric. Els materials recuperats en aquell sitjar, ceràmica, metall i objectes d'os treballat, van permetre datar el seu abandonament en època tardo republicana. Un gran nombre d'aquests materials ens remetent als segles II-I aC, moment en què el poblat de Porqueres degué gaudir d'una certa activitat i potencial. Fou una etapa de notable efervescència urbana, amb reformes importants a la banda central i més elevada de l'*oppidum* (Castanyer, Tremoleda 2010: 341).

En la Memòria de Llicenciatura de C. Domènech (Domènech 1975), es tornà a destacar la possibilitat que el primitiu lloc de culte estigués dedicat a la *dea Porca* o *Porcia*.

En els últims anys s'han realitzat nous treballs en relació a aquestes troballes. El més directament vinculat a l'església de Santa Maria i els seus antecedents constructius és una publicació de l'any 1999, en la qual el grup de recerca de la Universitat de Girona va fer una revisió de tot allò publicat fins a la data (Burch, *et al* 1999). Aquest estudi és el més complet per entendre l'evolució de l'espai de l'església, des dels seus orígens com a temple romà, passant per les diferents fases com a temple cristià. Per altra banda, també hi trobem una anàlisi exhaustiva dels cementiris així com un repàs a l'evolució històrica del lloc.

Per últim, una última publicació de l'any 2010 fa novament un recull de les principals dades disponibles sobre l'època antiga en aquest sector (Castanyer, Tremoleda 2010: 340-342). Una nova carta arqueològica redactada pel Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria (LAP) de la

Universitat de Girona ha posat en comú, no tan sols les dades conegudes fins al moment sobre aquest espai de culte, sinó que les contextualitzava en el marc territorial de l'actual província de Girona dins del període de la romanització (Burch, *et al* 2010).

Procés històric

La comunicació interna del territori en època romana quedava garantida gràcies a una xarxa viària que en alguns punts resta intacta encara avui en dia. Una d'aquestes vies era la de Capsacosta, eix viari que comunicava la costa amb els territoris interiors, ja consolidats des d'època republicana. Aquesta via neix amb la intenció de facilitar l'accés als jaciments minerals de l'alta Garrotxa (Burch, *et al* 2010: 25). En època antiga, la plana de Banyoles presentava un bon eix de comunicació. La xarxa de vies existent creava un triangle, amb el vèrtex meridional prop de *Gerunda* i el septentrional a Besalú, creant un pas entre aquests dos punts que feia creuar una via pel centre de la actual comarca del Pla de l'Estany. D'aquesta manera, s'unia en línia recta la Via Augusta, a l'alçada de Girona, i l'esmentada Via de Capsacosta. El segon costat del triangle el formava la pròpia Via Augusta que connectava amb el camí d'Empúries i aquest últim, en perllongar-se fins a la Via Augusta a l'alçada de Crespià, tancava el triangle (Castanyer, Tremoleda 2000: 175).

El sistema d'estructuració territorial ibèric es gestionava gràcies a nuclis urbans ibèrics que controlaven un territori en concret. Tot i l'evident bona comunicació, no s'ha localitzat cap nucli urbà de suficient entitat com per poder parlar d'un centre que estructurés el territori de l'actual comarca del Pla de l'Estany en època antiga, abans que el control d'aquesta zona, quedés supeditat a *Gerunda*. El cas de

Mas Castell, a Porqueres, és un bon exemple, ja no de perdurabilitat d'un establiment ibèric, sinó de potenciació i creixement. Es generà un nucli d'habitatge i control del territori de característiques inicialment ibèriques que perduraren en el temps, amb la inserció de sistemes de control de marcat caràcter romà (Castanyer, Tremoleda 2000: 175-179).

Després de la revolta indígena derrotada per Cató, la perdurabilitat d'alguns nuclis indígenes va estar lligada al seu propi paper dins d'aquesta revolta. El cas del poblat ibèric de Mas Castell, probablement es pot considerar un exemple de bona sintonia amb el contingent romà. Durant el període en el qual es dugué a terme tot el procés de romanització (segles II-I aC), el poblat ibèric visqué un moment d'esplendor com semblen justificar les troballes arqueològiques de l'entorn. L'edificació d'un temple amb característiques arquitectòniques plenament itàliques demostra la importància del paratge, des d'un punt de vista estratègic, per part del poder romà i el seu interès per controlar el territori i integrar la població local. L'edificació d'aquest temple es pot interpretar com un símptoma de la tutela romana i una possible voluntat d'adaptació i assimilació de les elits indígenes dins de la nova realitat (Castanyer, *et al* 2006: 15).

En el cas de Porqueres, a l'igual que en el cas del temple de Sant Aniol de Finestres (COSTA, 2016), no s'han localitzat restes de cap construcció anterior que demostrï l'existència d'un espai de culte indígena. Tot i la manca de restes, no podem descartar l'existència d'un culte relacionat amb l'estany amb anterioritat a l'arribada del contingent romà.

L'estany

Un dels primers entorns que són susceptibles de ser recintes de culte són els propis es-

pais naturals als quals s'atribueix un vincle amb una divinitat. Així, des del cim d'una muntanya, una gruta, un riu, estany o bosc, ens trobem davant d'espais amb un fort caràcter simbòlic, que els fa candidats a ser espais de culte des de molt antic.

Aquest interès pels espais naturals com a llocs on les divinitats eren propícies i es mostraven als humans no es limita al món ibèric. Alguns déus itàlics també es caracteritzaven per tenir forts vincles amb un espai natural, tal com demostren diferents autors romans². Com ens relata J. Scheid: *L'aspect exceptionnel du lieu signale l'intervention d'un dieu, d'une uis ou d'un numen divins. Créé et poussé à des hauteurs ou des profondeurs effarantes par la volonté d'un dieu, un lucus révèle par son aspect miraculeux qu'il n'est pas de ce monde, ou que son créateur et maître ne sont pas du monde des humains.* (Scheid 2008: 627). La importància, a ulls dels primers homes que rendien culte a un espai natural, rau en la pròpia percepció del mateix espai. L'espai era fruit d'una acció divina -la seva creació- posada al costat dels homes per tal que ells observessin la grandesa, més enllà del propi espai natural i, al mateix temps, el veneressin com la llar de la divinitat o una representació d'ella mateixa. El coneixement del culte als llacs -les practiques culturals i els rituals- ens ha arribat gràcies a diferents testimonis. Un dels més rellevants és l'obra de Plini, on distingeix entre el món sacre i profà, en referència a l'accés al llac Vadimon³: *Darrerament he conegut un d'aquest*

2. SÈNECA *Epist.*, 4, 41, 3, PLINI EL VELL *NH.*, 12, 4, MARCIAL 10, 92 i PLINI EL JOVE *Epist.*, 8, 8. Mostren la consciència de caràcter sagrat que presenten certs espais naturals, facilitant que s'expressi la sensibilitat religiosa de l'individu (REVILLA 2002: 208).

3. PLINI EL JOVE, *Epístoles*, 8, 20, 3-5: *Ipse certe nuper, quod nec audieram ante nec videram, audivi pariter et vidi. Exegerat prosocer meus, ut Amerina*

fenòmens que m'eren completament desconeguts. L'avi de la meva dona desitjava donar-me a conèixer la seva finca a prop de Ameria. Mentre caminava, sobre els seus terrenys em va mostrar un llac que es troba per sota d'ells, anomenat Vadimon, i em va explicar al mateix temps una història increïble sobre el mateix. Així que vaig anar fins la vora d'aquest llac. La seva forma es exactament circular; no hi ha la menor obliquïtat o deformació, es com si l'hagués tallat la mà de l'home. La seva aigua és d'un color blanc-blau, que ratlla en verd, i una mica tèrbola; té l'olor de sofre i un fort sabor medicinal, i posseeix la propietat de guarir fractures d'os. Tot i que de forma moderada, però, els vents tenen un gran efecte sobre ell, movent les seves aigües en commocions violentes. La navegació està prohibida, ja que les seves aigües són considerades sagrades; només s'hi troben diverses cobertes d'herba, canyes i joncs, i tota la resta de plantes més prolífiques a les ribes del llac.

Una segona referència històrica és la que va deixar per escrit, en data tant tardana com el segle VI dC, el bisbe Gregori de Tours en la seva obra *Liber in gloria confessorum*. En aquesta obra es narra el desenvolupament d'una festivi-

praedia sua inspicerem. Haec perambulanti mihi ostenditur subiacens lacus nomine Vadimonis; simul quaedam incredibilia narrantur. Pervenit ad ipsum. Lacus est in similitudinem iacentis rotae circumscriptus et undique aequalis: nullus sinus, obliquitas nulla, omnia dimensa paria, et quasi artificis manu cavata et excisa. Color caerulo albidior, viridior et pressior; sulphuris odor saporque medicatus; vis qua fracta solidantur. Spatium modicum, quod tamen sentiat ventos, et fluctibus intumescat. Nulla in hoc navis - sacer enim -, sed innatant insulae, herbidae omnes harundine et iunco, quaeque alia fecundior palus ipsaque illa extremitas lacus effert. Sua cuique figura ut modus; cunctis margo derasus, quia frequenter vel litori vel sibi illisae terunt terunturque. Par omnibus altitudo, par levitas; quippe in speciem carinae humili radice descendunt.

tat que els pagesos de Gévaudan (territori dels Gabales, habitants del massís central francès) celebraven entorn del llac *Helarius*:

Dans le territoire des Gabales il y avait une montagne, dont le nom était Helarius, et qui comprenait un grand lac. À certaines dates, la foule des paysans jetait dans ce lac, comme pour lui faire des libations, des linges et des tissus destinés à la confection de vêtements. Certains y jetaient des toisons de laine. Le plus grand nombre y jetaient, chacun selon ses possibilités, des pièces de fromage ou de cire, et diverses sortes de pains, qu'il serait trop long d'énumérer. Ils s'y rendaient avec des chariots, apportant de la boisson et de la nourriture, immolant des animaux et banquetant trois jours durant. Le quatrième jour, lorsqu'il fallait redescendre, une terrible tempête avec des tonnerres et de violents éclairs les prenait de vitesse, et un orage si violent tombait du ciel, comme s'il s'agissait de pierres, qu'à peine chacun des assistants pensait pouvoir s'en échapper.

Les choses se passaient ainsi tous les ans, et le peuple imbécile était de plus en plus confirmé dans l'erreur. Après une longue période de temps, un prêtre qui avait été promu à l'épiscopat, vint de la même ville en ce lieu, et il prêcha aux foules qu'elles seraient consumées par la colère de Dieu si elles n'abandonnaient pas leurs usages, mais sa prédication ne fut en aucune manière acceptée par ces rustres sauvages. Alors, sous l'inspiration divine, le prêtre de Dieu fit construire, à quelque distance du bord du lac, une église en l'honneur du bienheureux Hilaire de Poitiers (Hilarius) et y plaça des reliques du saint en disant au peuple : « Gardez-vous, mes fils, gardez-vous de pécher à la face de Dieu. Il n'y a rien à vénérer dans cet étang. Ne salissez pas vos âmes par ces vaines observances [ou : rituels], mais reconnaissez plutôt [le vrai] Dieu

et vénérez ses amis. Vénérez donc le pontife de Dieu Saint Hilaire, dont les reliques sont ici déposées. C'est lui, en effet, qui peut être votre intercesseur auprès de la miséricorde de Dieu.

Alors ces gens, touchés dans leur cœur, se convertirent et abandonnèrent le lac. Ce qu'ils avaient coutume d'y jeter, ils le portèrent à l'église sainte, et furent ainsi délivrés des liens de l'erreur où ils étaient retenus. La tempête aussi fut par la suite écartée de ce lieu, et on ne la vit plus sévir dans une fête, dès lors consacrée à Dieu, depuis le moment où avaient été placées là les reliques du bienheureux confesseur. (BOGLIONI 2008: 79).

En aquest text podem observar com una tradició d'origen pagà encara es trobava profundament arrelada en els costums i rituals de la població d'aquest territori a finals del segle VI dC. La descripció de la festivitat ens indica com serien les celebracions a l'antiguitat i com aquestes, donada la seva arrelada tradició, suposaven un problema per a l'església catòlica. Aquesta, en no poder vèncer les velles tradicions amb la paraula, acabà creant un nou espai de culte, una església, i venerant un sant de nom similar a l'espai natural que veneraven els pagesos. Així, l'església acabà persuadint la població de canviar les seves tradicions de caràcter pagà, per altres cristianes, sense variar-ne l'emplaçament. Una *interpretatio* del culte, tal i com els romans van fer en el seu moment, amb els cultes indígenes.

L'actual territori francès ens ha deixat importants exemples d'època antiga en els que podem veure la importància dels llacs i estanys com espais de culte. Un del episodis que no podem passar per alt en el nostre estudi és el que es produí l'any 106 aC, quan l'exèrcit romà, encapçalat per *Q. Servilius Caepio* entrà al territori de l'actual Tolosa del Llenguadoc i saquejà l'or,

d'origen dèlfic, que el poble gal tenia protegit en un llac sagrat (Boudartchouk, *et al* 2006: 15). L'autor Justí⁴ ens parla del llac sagrat dels *Tectosagi*. Concretament, narra que degut als actes de pillatge i als grans botins de guerra que va acumular aquest poble de la Gàl·lia, els déus els van castigar amb un brot de pesta, que no va remetre fins que varen abocar al llac tots els seus tresors. Justí també narra com temps més tard, Caepi, un cònsol romà, va espoliar l'or i la plata del llac. Temps més tard, Caepi va perdre el seu exèrcit i va morir -segons l'autor- fruit del sacrilegi comès (Boudartchouk, *et al* 2006: 18). Aquest episodi de l'espoli de l'or de Tolosa a mans del cònsol Caepi també el recollí Orosi⁵. És el primer text cristià que recull aquest episodi de l'or de Tolosa, aquest cop donant més dades sobre el llac sagrat i el seu entorn. En aquest cas, l'autor especifica que l'or fou robat del temple d'Apol·lo, temple que per altra banda, no ha estat mencionat en les fonts anteriors. És de suposar que si l'or de Tolosa procedia de Delfos, aquest era propietat del déu, per tant, tot i el

4. JUSTÍ, *Epítoma Historiarum Philippicarum*, XXXII, 3-4: Tectosagi autem, cum in antiquam patriam Tolosam venissent comprehensisque pestifera lue essent, non prius sanitatem recuperavere quam aruspicum responsis moniti aurum argentumque bellis sacrilegiisque quaesitum in Tolosensem lacum mergerent, quod omne magno post tempore Caepio, romanus consul, abstulit. Fuere autem argenti pondo centum decem milia, auri pondo quinquies decies centum milia. Quod sacrilegium causa excidii Caepioni exercituique eius postea fuit. Romanos quoque Cimbrici belli tumultus velut ultor sacrae pecuniae insecutus est (BOURDARTCHOUK, *et al* 2006: 18)

5. OROSI, *Histories adversus paganos*, V, 15, 25: Caepio proconsule capta urbe Gallorum, cui nomen est Tolosa, centum milia ponderis auri et argenti centum decem milia e templo Apollinis sustulit. Quod cum ad Massiliam, amicam populo Romano urbem, cum praesidiis misisset, interfectis clam – sicut quidam contestantur – quibus ea custodienda et peruehenda commiserat, cuncta per scelus furatus fuisse narratur. Unde etiam magna quaestio post Romae acta est (BOURDARTCHOUK, *et al* 2006: 19).

trasllat fins a la Gàl·lia, aquest pertanyia a la divinitat. Per tant, el que es va fer va ser traslladar el tresor propietat d'Apol·lo des de Delfos a un nou temple consagrat al déu.

La majoria d'aquests cultes, inserits en un entorn natural tenien el seu origen en la prehistòria recent i es caracteritzaven, entre altres, pels dipòsits d'ofrenes que en ocasions poden passar desapercebuts per l'arqueologia (Arcelin, Brunaux 2003: 244). A la Gàl·lia, i fruit del contacte amb la població grecoitàlica, aquest tipus de santuaris es començaren a modificar, amb grans edificis de culte, a partir de la segona meitat del segle II aC. Un procés que podem observar en els casos de Glanum i Nimes (Arcelin, Brunaux 2003: 246). Aquest procés també es produeix en el nostre territori, com succeeix a Porqueres, al temple de Sant Aniol de Finestres, al temple de **Kerunta*, etc.

La relació entre el culte a les aigües i les vies de comunicació és també un factor rellevant a l'hora d'analitzar i estudiar els diferents exemples que ens dona el nostre territori. Com ja hem dit, la zona del Pla de l'Estany presenta una xarxa viària força completa i d'importància cabdal atès que comunicava les terres interiors amb la costa mediterrània. Aquesta freqüentació i el fet que a la zona de l'estany es localitzi un espai de culte a les aigües no són fets anecdòtics sinó que podem observar una sèrie de característiques i elements que es reproduïxen en altres zones de la geografia ibèrica.

L'estudi publicat per S. Haba i V. Rodrigo, se centra geogràficament en una franja de terreny situada al nord del riu Tajo, integrada en el sistema de fractures que forma la gran falla Àvila-San Vicente, concretament la falla Plasencia-Alentejo amb una direcció nord-est sud-oest (Haba, Rodrigo 1990: 273). Les característiques

tant geogràfiques com hidrogràfiques del terreny, així com la seva orografia el convertiren en un pas natural de comunicació i van fer d'aquest territori, un espai propici pels assentament humans des d'època prehistòrica. Aquest sector, ja en època romana, fou un dels emplaçaments més romanitzats de la Lusitània per una sèrie de factors de gran rellevància: l'ús intensiu del pas natural i posterior via romana, la creació del *municipium caparensis*, i un seguit de fonts termals que varen desenvolupar espais de culte a les aigües: Baños de Montemayor -conegut per la gran quantitat d'epígrafs dedicats a les nimfes *Caparenses*, fruit del sincretisme religiós entre les divinitats indígenes i les nimfes d'origen romà- el balneari de El Salugral- relacionat amb cultes balnearis i atribucions a la divinitat romana *Salus-*, el balneari de Valdelazurra -on també s'han trobat epígrafs relacionats amb *Salus-*, uns altres banys amb el nom de Baños de Cabezón o una font al terme de Ahigal amb virtuts terapèutiques on també es localitzaren epígrafs votius d'època romana, etc. (Haba, Rodrigo 1990: 274-277). Com poden veure, la importància del culte a les aigües afectà també el territori en forma d'assentaments, que es crearen gràcies a aquest fenomen religiós.

Un altre exemple, dins del territori peninsular, que ens mostra la veneració a les aigües d'un llac, és el de Villa Real de Tras-os-Montes, Galícia. El recinte s'ha conegut gràcies a una inscripció⁶ on es detalla l'existència d'un temple i un llac sagrat. Aquest espai estava dedicat a les nimfes *Lapiteae*, relacionades amb un topònim galleg (Blázquez 1957: 215). Un altre cas, aquest cop a la Gàl·lia, és el del santuari del llac d'Andre

6. DIIS DEABVSQVE AE/ TERNVM LACVM OMNI/ BVSQVE NVMINIBVS/ ET LAPITEARVM CVM/ HOC TEMPLO SACRAVIT/ G. C. CALP. RVFINVS/ IN QVO HOSTIAE VOTO/ CREMANTVR (CIL II: 02395b)

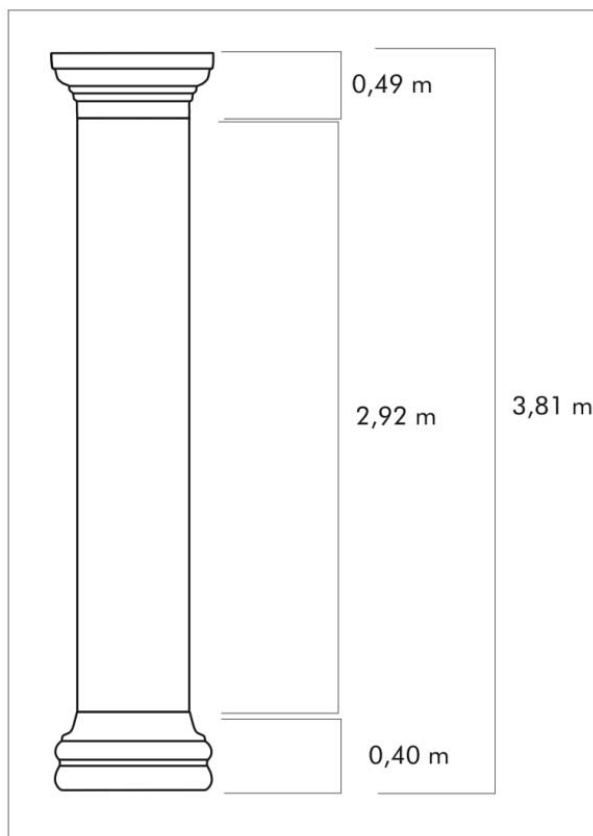

Fig. 1. Alçat hipotètic de la columna i el capitell

188

a Jura, Lyonnense, aquest associat al déu Mart i a la deessa Bellona (Oró 1996: 110 nota 615).

En el cas de Porqueres, ens trobem amb un escenari on una població indígena assentada a les proximitats de l'estany, va veure com el contingent romà, segurament en connivència amb les elits ibèriques, construïa un temple de marcat caràcter itàlic a tocar de l'estany, en un punt dominant sobre el territori immediat. On molt probablement ja existia un espai de culte indígena.

Les restes

Gràcies a l'anàlisi de les troballes, la seva ubicació i, sobretot, els treballs arqueològics realitzats al poblat ibèric i jaciments de l'entorn, podem concloure que en època baix republicana es bastí un temple en aquesta zona. Ubicat

en un punt elevat sobre l'estany de Banyoles, el temple s'alçava ben a la vora de l'actual església parroquial, en una situació dominant (Castanyer, Tremoleda 2000: 246). Es tracta d'una posició que permetia un domini del territori i, al mateix temps, possibilitava la visibilitat del temple des de la llunyania. Per altra banda, si tenim en compte que l'estany es troba molt a la vora i en alguns moments de l'any es produïen inundacions o afloraments d'aigua, el fet d'ubicar el temple en un lloc elevat seria també una qüestió de seguretat.

Les úniques restes estructurals relacionades directament amb el temple –molt destruït i emmascarat per estructures posteriors– es resumeixen en la troballa d'un mur. Aquest, orientat en direcció est-oest, realitzat amb blocs de mida irregular, en travertí, units amb morter de calç i formant filades. El mur es perllonga 14 metres sense que es relacioni amb cap altra estructura. La seva amplada és de 0,95 metres. A aquesta troballa, l'única que ens situaria la ubicació i orientació del temple, o més concretament del seu podi, cal relacionar-la amb uns elements arquitectònics aprofitats en la construcció del temple cristià i el seu entorn immediat (Burch, *et al* 1999: 22).

Aquests elements arquitectònics relacionats amb el temple es localitzaren, aprofitats com a material constructiu en la segona fase de l'edifici, primera en un context cristià, de l'església de Santa Maria.

El primer de tots és un capitell d'ordre toscà, realitzat en gres, localitzat dins del parament septentrional del mur de la capçalera poligonal de l'església. Aquest capitell també tenia part del fust de la columna sobre la qual es sustentava. Té una alçada de 0,49 m i es divideix en dues parts: el capitell pròpiament dit, de 0,17 m

d'alçada, al que cal sumar-hi 0,32 m del fust de la columna.

Es trobà un segon capitell d'ordre toscà també realitzat en gres, amb una alçada conservada de 0,37 m. El treball d'aquesta peça la fa bessona de l'anterior però en pitjor estat de conservació. Procedeix de la tomba 78.

També es trobaren dos fusts de columna obrats en gres, aprofitats en l'arc triomfal de l'església de Santa Maria. Amb una alçada actual de 2,92 m i 0,38 m de diàmetre el primer, i 0,384 el segon. No presentaven cap mena de decoració (Burch, *et al* 1999: 22-24).

El fet que aquests elements arquitectònics es treballassin en gres, un material que calia anar a buscar a certa distància, i no en travertí, pedra local i de gran qualitat, ens ofereix una raó més per pensar en que el constructor buscava la notorietat i l'impacte sobre el territori en l'edifici cultural (Burch, *et al* 1999: 122).

Aquesta tipologia de capitells, respon als models i projectes itàlics de renovació urbana. L'estil toscà s'ha interpretat, segons l'estudi de Mª J. Madrid, com el model estilístic relacionat amb les fundacions de tipus militar, caracteritzades per la seva ràpida obra monumental de caràcter oficial (Madrid 1997-1998: 170). Aquesta teoria es pot considerar agosarada però, si més no, si que es pot relacionar l'ús del capitell toscà amb les primeres construccions de caire monumental d'època tardo republicana.

Trobem exemples de l'ús d'aquesta tipologia de capitells a la mateixa ciutat d'Empúries, al *temenos* del fòrum (Escrivà 2004: 536). A Tàrraco es localitzaren exemples de capitells toscans, amb una cronologia tardo republicana, però en contextos arquitectònics de caire privat (Domingo, *et al* 2004: 120). A *Valentia*, aquests

Fig. 2. Capitell localitzat a mas castell de Porqueres

capitells es troben en contextos republicans i relacionats amb construccions de caràcter monumental, possiblement un temple. L'arquitectura d'aquest moment, té un marcat caràcter itàlic, indicatiu clar de l'origen del contingent de colons establerts a la nova ciutat (Escrivà 2004: 535). A Cartagena, al cim del «cerro del Molinete» (Beltrán Martínez 1952: 52) i en un porticat on es localitzaren les restes de bases de columnes toscanes sobre plint circular (Madrid 1997-1998: 160), amb una datació entre el segle I aC i el II dC. Un altre exemple d'ús d'aquest tipus de capitells, el trobem a Écija, on es localitzà un capitell toscà en un context públic, concretament un porticat (Felipe 2006:118). A *Augusta Emerita*, es recuperà un capitell toscà treballat en granit. El granit fou el material constructiu utilitzat de manera comuna a Mèrida en època augustal, com demostren els testimonis datats d'aquesta època, entre els quals el temple del fòrum, erigit en les primeres dècades de vida de la colònia (Peña 2009: 559). Al *Municipium Turiaso*, Tarazona (Saragossa), també es trobà un capitell d'ordre toscà força similar al de Porqueres. El context del que formava part està relacionat amb un nimfeu i una sèrie de construccions que formaven un conjunt sacre de culte a les aigües. S'ha datat en l'etapa final del segle I dC (Beltrán Lloris, *et al*; 2004: 47-52).

Tornant al temple de Porqueres i prenent com a referent les mesures dels elements arquitectònics s'ha reconstruït un possible alçat i unes mides generals del recinte cultural: unes columnes de 3,81 metres d'alçada (0,49 m del capitell, 2'92 m de la columna i 0,40 m de la base àtica) que permetrien calcular l'alçada total aproximada de l'edifici, però que no donen més pistes sobre la mida de la cambra. Tot i la manca de més dades, podem especular que el temple podia imitar les dimensions del de Sant Aniol de Finestres, d'uns 7-8 metres de longitud (Costa 2011b: 54).

Però aquestes no foren les úniques troballes constructives. Entre els nivells baix imperials de la vil·la romana de Vilauba, situada a 3 km de l'emplaçament original del temple, es va trobar un bloc de pedra treballat. Aquest formava part de la motllura de la base d'un podi (*kyma reuersa*). Aquesta troballa, considerada com a material pertanyent al temple de Porqueres, ajudaria a completar l'alçat de l'edifici (Castanyer, *et al* 2006: 14). La unió d'aquest elements s'ha considerat que podria donar com a resultat arquitectònic un temple probablement tetràstil (Burch, *et al* 2010: 45) amb un podi.

Aquesta tipologia constructiva és molt similar a la dels templets augustals I i VI del fòrum d'Empúries o al temple de Sant Aniol de Finestres, amb una estructura i mesures que poden servir de paral·lel. Un altre el trobaríem en el temple rectangular de Tivoli, amb una datació de mitjan segle II aC. Presenta una estructura de podi quasi idèntica i la planta d'un temple dístil, *in antis*, molt similar al que possiblement trobaríem a Porqueres (Gros 1996: 134-152).

Pel que fa a la cronologia dels materials i, per extensió, de l'*aedes*, aquest fou construït en època tardo republicana, als voltants del segle I

Fig. 3. *Kyma reuersa* localitzada a la vila de Vilauba

aC. La *kyma reuersa* trobada a Vilauba es molt similar a la del temple del fòrum d'Empúries i a la dels temples de la Neàpolis emporitana, que corresponen a l'època tardo republicana (Castanyer, *et al* 2006: 14-15). En aquest moment, i en el territori del nostre estudi, trobem exemples de construccions de caràcter oficial de clara arquitectura itàlica (**Kerunta*, Sant Aniol de Finestres, *Aquae Calidae*, diferents espais oficials d'Empúries, etc.). Aquestes representacions, fruit de la imposició de models romans, podrien suposar l'exemple bé de l'adaptació i acceptació de les elits locals a la nova realitat social, política, econòmica i, en aquest cas, religiosa o, d'una imposició en tota regla.

Altres materials, en aquest cas ceràmics⁷, ens indiquen que el temple estaria en ple funcionament vers la primera meitat del segle III (Burch, *et al* 1999: 122). Seria a partir de la segona meitat del segle IV o primera meitat del segle V dC, que aquesta zona passa a ser un cementiri, indicant un procés d'abandó. Un altre element que confirmaria aquesta data d'abandonament fou localitzat en els nivells baix imperials de la vil·la romana de Vilauba (Camós). Com ja hem

7. Es localitzaren plats sencers de ceràmica africana A, variants tardanes (A2) amb formes 3C¹ de Lamboglia o Hayes 16 i Hayes 3C, datats dins de la segona meitat del segle II i primera meitat del segle III.

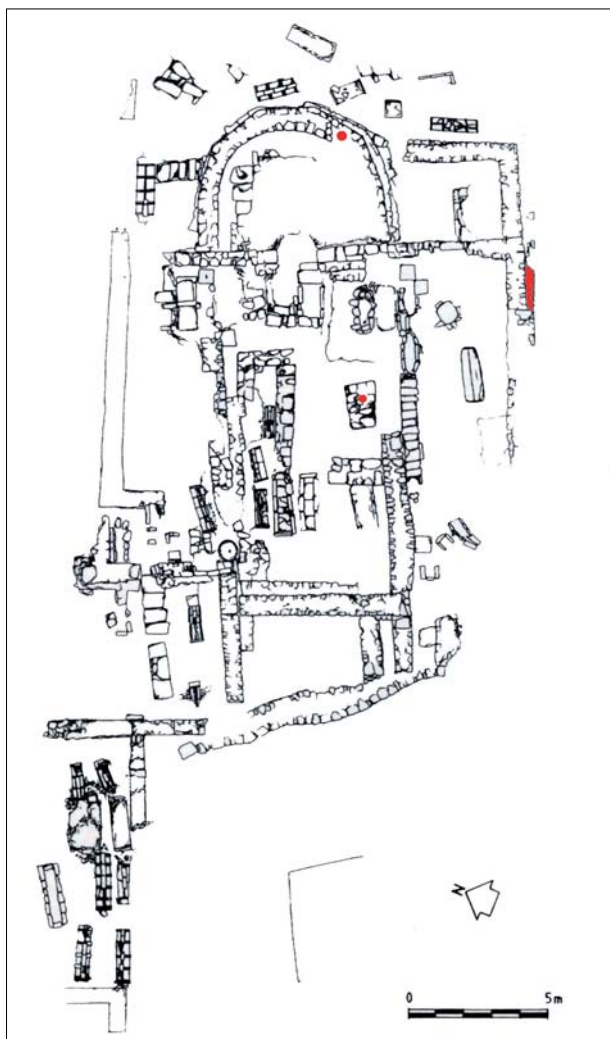

Fig. 4. Planta amb les restes del temple i lloc de troballa dels capitells

comentat, es recuperà un bloc de pedra treballada (*kyma reuersa*) que formaria part del podi del temple romà (Castanyer, *et al* 2006: 14), fent evident que en època baix imperial aquell edifici ja estava no solament abandonat, sinó desmantellat. Aquest espai però, encara conservaria la categoria de *locus religiosus*, ara com a cementiri (Burch, *et al* 1999: 122-124).

Advocació del temple

El nom de Porqueres ha estat motiu de debat filològic, en un intent per buscar l'arrel del seu origen. La primera referència documental d'aquest nom data del 906, quan s'esmenta un lloc amb el nom de *Porcariae*. La següent re-

ferència apareix al 957 en la forma *Porcharias* (Castanyer, Tremoleda 2000: 154). La multitud de teories sobre l'etimologia de Porqueres ens porten a contemplar diferents orígens pel topònim. J. Marquès defensà que l'origen del topònim derivava del culte a la deessa *Porca*, protectora de la natura i els conreus. J. M. Corominas defensà que l'origen es trobava en *villa Porcii*, derivat del gentilici de Marc Porci Cató (Castanyer, Tremoleda 2000: 154). Posteriorment, J. M. Corominas, juntament amb J. Marquès presentaren, en els volums del *Catalogo Monumental*, una teoria que explicaria l'origen del topònim de Porqueres: rauria en un temple pagà en el qual es duia a terme el culte a la *Dea Porca*, protectora de la natura i dels camps. Amb el pas del temps, el culte pagà es cristianitzà, com demostraria la posterior construcció d'una església.

Altres autors defensaven que es tractaria d'un derivat del substantiu *porcus* -i o l'adjectiu *porcarius*, -a, -um, que remet a la pràctica de la cria del bestiar porcí a la zona. La riquesa del territori a l'entorn de l'estany tenia com a base l'agricultura; però l'entorn immediat de l'estany, punt on s'ubicà el poblat de mas Castell, devia patir freqüents inundacions i afloraments d'aigua derivats de l'estany. Per tant, és factible pensar que la base de la seva economia fos la cria de bestiar, porcs en aquest cas (Castanyer, Tremoleda 2000: 154).

Recuperant els indicis sobre el topònim de Porqueres, creiem que la teoria de la *Dea Porca* no és del tot encertada. Potser ho seria més la cria de porcs, com a principal factor econòmic de la zona, que degué influir de manera notable en l'estructura i evolució del poblat. Amb l'arribada del contingent romà i la construcció d'un temple d'arquitectura plenament romana. Podem pensar en un procés de sincretisme en-

tre una divinitat indígena precedent i la divinitat romana que la substituï i a la qual caldria vincular l'espai de culte. La lògica diu que una comunitat que vivia tan directament del camp requeriria una divinitat protectora i relacionada amb la fertilitat, fet on també intervindria la proximitat de l'estany, com a element natural que propiciava la riquesa de la zona. També cal plantejar el fet que, la pervivència de determinats culte indígenes es deu a la funció que aquests tenien dins de la societat romana, en particular dins del desenvolupament de la vida i les necessitats de les comunitats cíviques (Revilla 2002: 193).

El culte a les aigües sol estar representat per un nodrit nombre de divinitats. Depenent del tipus d'entorn i influenciat pel tipus de divinitat indígena que rebés culte en aquest espai sacre, trobarem un o altre déu o deessa que s'adapti a les característiques generals i acabi suplantant a la divinitat precedent.

J. Scheid ens fa un petit resum que contempla diverses divinitats romanes que es poden trobar en aquest tipus d'espais de culte a les aigües: *Parfois les Nymphes sont seules, ou alors elles sont aux côtés de la divinité qui possède le site. Elles ne sont pas immortelles pour toujours, mais disparaissent quand le lieu lui-même disparaît. Leur personnalité est limitée à leur fonction : salubrité, sonorité (et par ce biais elles renvoient aux Muses), etc. Nous avons aussi noté que si les Nymphes renvoient à la force propre des sources, les Aquae en revanche expriment une vertu plus topographique, alors que Fons, le dieu Source, semble gérer l'ensemble de ce domaine. À leurs côtés on peut trouver encore d'autres divinités. Le Genius loci, qui exprime toutes les qualités du lieu, Silvanus, qui renvoie à la sauvagerie du site, Mercure, le dieu du passage, Hercule, grand découvreur de sour-*

ces, mais aussi guérisseur à l'occasion, puisqu'il terrasse le mal, Apollon, qui est aussi medicus, comme son fils, le technicien Esculape avec sa parèdre Hygie, la Santé, exprimant l'effet de son action (Scheid 2008: 634).

En el cas que ens ocupa, creiem que una divinitat guaridora no seria la més adequada per l'entorn. En canvi, si creiem que divinitats com les nimfes, un *Geni*, Silvà, Mercuri o Hèrcules son candidats més idonis. En l'àmbit rural, les divinitats romanes que acostumen a tenir una presència més gran són aquelles amb accions rústiques o naturals que ja eren evidents en la religió itàlica: *Liber Pater*, Diana, Silvà, etc (Revilla 2002: 190).

La posterior construcció d'una església, és un exemple de la superposició del culte cristià al culte pagà ens dona novament indicis de la pràctica d'un culte romà antic (Espinosa, López 1997: 263-264). A tall d'anècdota, i per acabar, volem fer constar que a l'església de Santa Maria de Porqueres, durant la festivitat de la Mare de Déu de maig, se celebra encara avui en dia una missa per a la protecció de les collites, tal vegada reminiscència d'aquell culte que allí es practicava en època romana.

BIBLIOGRAFIA

ARCELIN, P., BRUNAU, J.-L. 2003, *Sanctuaires et pratiques cultuelles. L'apport des recherches archéologiques récentes à la compréhension de la sphère religieuse des Gaulois*, Gallia, 60, París, 243-247.

BELTRÁN LLORIS, M., et al 2004; BELTRÁN LLORIS, M., PAZ, J. Á., ORTIZ, E., BELTRÁN LLORIS, F., CISNEROS, M., GISBERT, J., GASPÀR, S., MONTANEL, S., GONZÁLEZ, M. L., KOPPEL, E., ÁLVAREZ, R., *Las aguas sagradas del Municipium Turiaso. Exca-*

vaciones en el patio del colegio Joaquín Costa (antiguo Allué Salvador). Tarazona (Zaragoza). Caesaraugusta, 76, 15-427.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A. 1952, *El plano arqueológico de Cartagena*, Archivo Español de Arqueología, XXV, Madrid.

BLÁZQUEZ, J.M. 1957, *Le culte des eaux dans la Península Ibérique*, Ogam. Tradition celtique, 9, Fasc. 3, Rennes, 209-233.

BOGLIONI, P. 2008, *Du paganisme au christianisme*. Archives de sciences sociales des religions [Online], 144. octobre-décembre 2008, Online since 03 December 2013, connection on 28 January 2014. <http://assr.revues.org/17883>; DOI:10.4000/assr.17883

BOURDARTCHOUK, et al, 2006; BOURDARTCHOUK, J.L., CABAU, P., GARDES, P., MOLET, H., QUANTIN, F., *Les "lacs sacrés" et l'or des tectosages de Toulouse à travers les sources littéraires de l'antiquité tardive, du moyen âge et de l'époque moderne*, Mémoires de la Société Archéologique du Midi de la France, LXVI, Toulouse, 15-40.

BURCH, et al., 1999; BURCH, J., NOLLA, J.M., SAGRERA, J., VIVÓ, D., SUREDA, M., *Els temples i els cementiris antics i altmedievals de mas Castell de Porqueres*. Quaderns del Centre d'estudis comarcals de Banyoles, 20, Banyoles.

BURCH, et al., 2010; BURCH, J., CASAS, J., COSTA, A., NOLLA, J.M., PALAHÍ, LL., ROJAS, A., SAGRERA, J., VIVÓ, D., VIVO, J., SIMON, J., *De l'oppidum a la civitas. La romanització inicial a la Indigècia*, Girona.

CASTANYER, et al; 2006; CASTANYER, P., TREMOLEDA, J., DEHESA, R., PUIGDEVALL, I., *Pautes i evolució del poblament rural a les comarques interiors de Girona*. Rhythms and cycles of countryside romanization, Banyoles, 11-29 (Studies of the rural world in the roman period, 1).

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 2000, *L'època antiga, Història de la Garrotxa*, Girona.

CASTANYER, P., TREMOLEDA, J. 2010, *Mas Castell, De l'oppidum a la civitas. La romanització inicial a la Indigècia* a cura de Nolla, J. M., Palahí, L. i Vivo, J, Girona, 340-342.

CORTADA, T., SERRAMITJANA, P. 1968; *Porqueres. Antiguo poblamiento junto al lago. Sus excavaciones*, Revista de Gerona, 42, Girona, 63-67.

COSTA, A. 2011b, *Els espais de culte a les aigües al territorium de Gerunda, Aquae sacrae* agua y sacralidad en la Antigüedad, COSTA, A., PALAHÍ, LL., VIVÓ, D., (coord.), Universitat de Girona, Institut de la Recerca Històrica, Girona, 29-58.

COSTA, A. 2016, *Sant Aniol de Finestres i el culte a les aigües en època romana*. Annals del Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca, 27. 47-66.

DOMÈNECH, M. C. 1975, *Aportación al estudio del yacimiento de Porqueres*, Memòria de llicenciatura, Universitat Autònoma de Barcelona.

DOMÈNECH, M. C. 1977, *El castell de Porqueres, yacimiento ibero-romano junto al lago de Bañolas*, XV Congreso Nacional de Arqueología, Lugo, 869-879.

DOMINGO, et al., 2004; DOMINGO, J., FIZ, I., MAR, R., RUIZ DE ARBULO, J.; *Etapas y elementos de la decoración arquitectónica en el desarrollo monumental de la ciudad de Tarraco, La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*. Actas del Congreso Internacional. Cartagena 8 y 10 de octubre de 2003, Murcia, 115-151.

ESCRIVÁ, M.I. 2004, *La decoración arquitectónica romana de Valentia, La decoración arquitectónica en las ciudades romanas de Occidente*.

- Actas del Congreso Internacional. Cartagena 8 y 10 de octubre de 2003, Murcia, 535-542.
- ESPINOSA, U., LÓPEZ, R. 1997, *Agua y cultura en el alto-medio Ebro, Termalismo antiguo*. Actas del I congreso peninsular. La Rioja. 1996, Madrid, 259-265.
- FELIPE, A. M. 2006, *Evidencias de una primera monumentalización de Colonia Augusta Firma Astigi (Écija) en su decoración arquitectónica*, Romula, 5, Sevilla, 113-148.
- FRIGOLA, T. 1960, *Restauración de Santa María de Porqueras*. Revista de Gerona, 10, Girona, 69-71.
- GROS, P. 1996, *L'architecture romaine. Les manuels d'art et d'archéologie antiques* (vol II), Paris.
- HABA, S., RODRIGO, V. 1990, *El tema del culto a las aguas y su continuidad en relación con las vías naturales de comunicación*. Zephyrus, 43, Salamanca, 271-279.
- MADRID, M. J. 1997-1998, *El orden toscano en Carthago Nova*. An Murcia, 13-14, Murcia, 149-180.
- OLIVA, M. 1957, *Actividades de la delegación provincial del servicio nacional de excavaciones arqueológicas de Gerona en 1956*, Annals de l'Institut d'estudis Gironins, 11, Girona, 269-344.
- ORÓ, E. 1996, *El balneario romano: aspectos médicos, funcionales y religiosos. El Balneario romano y la Cueva negra de Fortuna (Murcia)*. Homenaje al prof. PH Rahtz, Gonzalez Blanco, A., M. Mayer Olivé, A.V. Stylow, R. González Fernández (eds.). Antigüedad y cristianismo. 23-151 (Monografías históricas sobre la antigüedad tardía XIII).
- PEÑA, A. 2009, *La decoración arquitectónica. El foro de Avgvsta Emerita. Génesis y evolución de sus recintos monumentales*, Anejos de Archivo Español de Arqueología, LIII, Madrid, 525-582.
- REVILLA, V. 2002, *Santuarios, élites y comunidades cívicas consideraciones sobre la religión rural en el "Conventus Tarraconensis"*, Religión y propaganda política en el mundo romano, MARCO, F., PINA, F., REMESAL, J. (Coord.), Universitat de Barcelona, Barcelona, 189-226.
- SCHEID, J., 2008; *Cours : Le culte des eaux et des sources dans le monde romain. Un sujet problématique, déterminé par la mythologie moderne*. Religion, institutions et société de la Rome antique, L'annuaire du Collège de France [Online], 108. <http://annuaire-cdf.revues.org/122>. 622-637